

**Willem Adriaan van Nassau,
de stichter
van het Slot te Zeist**

**Lezing, gehouden door mej. van de Bunt, in de
openbare vergadering van de Van de Poll-Stichting**

Willem Adriaan van Nassau.

Nu het ernst schijnt te worden met de plannen tot restauratie van het Slot, is het misschien wel interessant, de bouwer hiervan, die tegelijk de eerste vrijheer van Zeist was, eens voor het voetlicht te halen. Hij draagt een beroemde naam: Willem Adriaan van Nassau en hij was, toen hij zich met Zeist begon in te laten, al heer van Cortgene en Odijk. Zijn vader, Lodewijk van Nassau, heer van la Lecq en Beverweerd, was één van de twee zoons van prins Maurits en Margaretha van Mechelen en zelf getrouwd met Elisabeth, gravin van Hornes, ook draagster van een naam, die klank had in de Nederlanden. Willem Adriaan was één van hun 9 kinderen en een tijd lang beslist het zwarte schaap van de familie.

Hij was in 1632 geboren en werd 22 Febr. 1647 ingeschreven als student te Leiden. Hoe lang zijn studie geduurd heeft en of hij werkelijk colleges gevolgd heeft, kan ik niet zeggen, maar zeker is, dat hij, als te doen gebruikelijk was, zijn studententijd heeft afgesloten met een buitenlandse reis. Tijdens dit verblijf in het buitenland maakte hij, in Parijs, zijn niet bepaald schitterende entrée in de geschiedenis. Hij wordt gewoonlijk „heer van Odijk” genoemd, ook later, als hij vrijheer van Zeist geworden is. En als „Odijk” ontmoeten we hem in het reisjournaal van een paar jonkers Soebe de Laecke de Villiers, die ook hun „tour” maakten, in 1657.

Zonder geld in Parijs

Willem Adriaan resideert waarschijnlijk al geruime tijd in de lichtstad, want hij heeft kans ge-

zien er al zoveel geld te doen verdwijnen, dat zijn vader alle geldzendingen gestaakt heeft.

Als de jonge Villiers met hem kennis maken, bezit hij geen stuiver meer, maar niemand zou dit zeggen. Zijn kleren zijn modieus en elegant, hij rijdt rond in zijn eigen karos en houdt er drie lakkeien op na. Het geld om op deze manier „zijn stand op te houden”, leent hij rechts en links, bij voorkeur van Nederlanders, terwijl hij verder diep in het krijt staat bij allerlei leveranciers, zo goed bij bakkers en slagers, als bij een hertog, van wie hij paarden heeft gekocht. De Villiers zijn al ge-waarschuwd, ze schrijven: „ongetwijfeld kwam hij ons bezoeken, om een aanval op onze beurs te doen”, maar ze zien kans dat af te wimpelen.

Natuurlijk was dit leven op de duur niet vol te houden, een half jaar later is er dan ook niet veel meer over van de bravour van Willem Adriaan. „Hij is er ellendig aan toe” melden de dagboek-schrijvers nu, „als zijn vader niet helpt, is zijn ondergang zeker, hij krijgt gebrek aan het nodigste”.

Vader Lodewijk van Nassau zag het blijkbaar niet zo somber in, hij liet zich tenminste niet verbidden en stuurde niets. Gelukkig voor Willem Adriaan vond hij meer medelijden bij enkele vrienden en uit Holland kwam zelfs een bijdrage van zijn grootmoeder, Margaretha van Mechelen. Het jaargeld dat prins Maurits haar vermaakt had, was al sinds 1634 niet meer uitbetaald, zodat de financiële omstandigheden van de oude „vrouwe van Mechelen” wel niet heel schitterend zullen geweest zijn, maar toch tast ze nu in de beurs om haar kleinzoon te helpen.

Ontsnapt naar Holland

Willem Adriaan kreeg zo een sommetje bij elkaar, een droppel op een gloeiende plaat, vergeleken met zijn schulden, maar genoeg om de Nederlanden te bereiken. Hij wist een paard te lenen voor een tochtje naar St. Denis — als zijn schuldeisers hadden geweten, wat hij van plan was, hadden ze hem natuurlijk laten gijzelen en wie zou hem vrijgekocht hebben? Maar in St. Denis kon hij de postkoets pakken en hij had de grens veilig gepasseerd, toen de horde van zijn schuldeisers zijn vrienden en bekenden overstroomde.

Toch zagen de Villiers wel iets in hem, het trekt hen aan dat hij bij alle misère vrolijk blijft, werkelijk zorgen schijnt hij zich nooit te maken, hij wordt nog wel een „homeste homme” vinden ze.

Waar hij de eerste jaren in Den Haag van leeft, blijkt niet. Het was de glorie-tijd van Johan de Witt, maar dat behoefde deze Nassau toch niet te verhinderen carrière te maken, de naam op zichzelf mocht geen aanbeveling meer zijn, een belemmering was ze ook niet. Lodewijk van Nassau Willem Adriaan's vader zelf, was het toonbeeld van voorzichtigheid, goede vrienden met prinses Mary, maar ook met de Witt.

Onze held mag zich verheugen in de gunst van de koning in exit, Karel II van Engeland, die wel een verwante ziel in hem gevonden zal hebben. Ook na de restauratie herinnert de Engelse koning zich de vriend uit zijn vrolijke ballingschap en deze sympathieke trouw verschaft Willem Adriaan een Engels jaargeld van f 14.000. Papa is zo voorzichtig de Staten om toestemming te vra-

gen, dit „pensioen” aan te mogen nemen en zo wordt ook deze verhouding niet vertroebeld. Integendeel, de heer van Odijk krijgt een compagnie infanterie, die in 1664 verandert in ruitery. Eén herinnering heeft zijn Parijse tijd bij hem achtergelaten: een schrik van armoede. De rest van zijn leven schijnt beheerst door de gedachte uit alles geld te slaan. Dit blijkt ook bij zijn huwelijk.

In het huwelijk getreden

Het Den Haag van deze jaren is een vrolijke stad, al is het leven er niet meer zo schitterend als in de tijd toen Frederik Hendrik er hof hield. De naam van Willem Adriaan wordt nog al eens genoemd met die van de tamelijk beruchte Elisabeth Musch, die de jonge Constantijn Huygens eens in mannenkleden, temidden van een troep cavaliers over de Kneuterdijk ziet hollen en de huizen binnendringen. Tenslotte kiest de heer van Odijk heel iemand anders: 27 Jan. 1664 zit hij onder de bruidskroon met een Zeeuwse burgemeestersdochter, Elisabeth van der Nisse. Het was een huwelijk, dat de kleinzoon van Maurits, die zich nogal op die geboorte liet voorstaan, stellig beneden zijn stand heeft gevonden en ook overigens is er niet veel overeenstemming te vinden tussen hem en de ernstige Zeeuwse, die door Fruim beschreven wordt als een „stemmige dame, godvruchtig en weldadig jegens de armen”. Mede door dit huwelijk, heeft Willem Adriaan een grote rol gespeeld in Zeeland, maar het zou wel van een buitengewoon scherpe blik getuigen als hij dat in 1664 al had voorzien. We zullen hem wel geen on-

recht doen door te veronderstellen dat Elisabeth's rijkdom in elk geval ook een rol heeft gespeeld.

Geprotegeerd door Willem III

Het jonge prinsje, Willem III, komt hem in deze tijd nogal eens bezoeken en schijnt wel sympathie voor deze neef te hebben opgevat. Dat blijkt in 1668. In dat jaar werd Willem III 18 jaar en zijn grootmoeder-voogdes, Amalia van Solms liet hem meerderjarig verklaren, misschien om de actie, die de prins dadelijk begon, mogelijk te maken. Willem toog naar Zeeland, liet zich huldigen als markies van Vlissingen en Vere en nam zitting in de Staten van Zeeland als „eerste edele”.

Willem Adriaan was na zijn huwelijk heer van Cortgene geworden en dus kon de prins hem benoemen tot zijn vertegenwoordiger, niet bepaald tot verrukking van de Zeeuwen.

Een deel van de boosheid van Johan de Witt, die de prins moeilijk kon bereiken, ontladde zich over het hoofd van de plaatsvervanger. De Staten van Holland constateerden allervriendelijkst dat een civiel en een militair ambt cumulatie was en namen Willem Adriaan zijn compagnie af. Maar wat betekende dat? De nieuwe functie was veel meer waard en opende schone perspectieven.

En dat alles werd tot de zoveelste macht verheven in 1672, bij de verheffing van Willem III. Willem Adriaan werd nu ook in de politiek gebruikt, nadat de Prins hem vergeven had, dat hij in de rampzalige zomer van 1672 deel had uitgemaakt van de bezending naar Lodewijk XIV. De Staten van Zeeland waren hier-

over wèl heel boos, ze hadden overwogen hem terug te roepen, maar durfden dat niet zonder toestemming van de Prins. En Z.H. die dit gezantschap overigens hoog genoeg op nam, liet genade voor recht gelden, zeker onder de overweging dat Odijk niet de meest schuldige was.

Ook in zijn volgende ambassade nam hij stellig niet de eerste plaats in, maar hij begon toch naam te maken. In 1673 was hij één van onze vertegenwoordigers bij de vredesonderhandelingen in Aken en Keulen, die op niets uitliepen en waar Beverningk de leiding had en in 1674 stak hij over naar Engeland, waar de rest van het gezantschap al was, om de vrede van Westminster te helpen sluiten.

Er komt geld binnen

Dit was dus allemaal zeer eervol, maar de grote macht van de Prins verschafte zijn gunsteling ook financieel voordeel. Als stadhouder van Zeeland, had Willem III een massa ambten te vergeven en dat gebeurde op een nogal wonderlijke manier. De prins, misschien de grootste van alle Oranje's, leefde zelf voor zijn ideaal: de vrijheid van Europa. Maar juist daarom had hij weinig belangstelling voor de interne Nederlandse aangelegenheden. Alles wat hij van de Nederlanders verwachtte, was steun voor zijn plannen, hij verlangde van zijn medewerkers dat ze de soms heel stroeve machine van de Nederlandse staatsinrichting zo soepel mogelijk zouden doen lopen en hij liet hen daarbij te veel vrij in de keuze van hun middelen.

Odijk maakte van die vrijheid

een goed (of slecht) gebruik. Alle benoemingen in Zeeland gingen door zijn handen en hij liet zich voor zijn aanbevelingen goed betalen. Het schijnt dat hij er voor de hogere ambten een eenheidstarief op na hield. Huygens vertelt tenminste dat een secretaris van Vlissingen f 1200,— betaald had voor zijn benoeming en later verklaren ook de baljuwen van Vlissingen en Vere dat hun ambt hen f 1200,— gekost heeft. Voor die tijd een reusachtige som — bijv. de beroemde prof. Voetius verdiende f 2000,— en dat was al een uitzonderlijk hoog salaris!

Maar, het moet gezegd, Willem Adriaan potte zijn geld niet op. Hij was vrolijk, hield van feesten en leefde op een bijna vorstelijke voet in een prachtig huis dat hij in Den Haag had laten bouwen naast het Mauritshuis. In Zeeland woonde hij maar zo nu en dan eens.

Utrechtse Heerlijkheden

En niettegenstaande deze leefwijze, heeft hij toch in een jaar of vier al zoveel binnen, dat hij in de buurt van Zeist landerijen kan gaan verzamelen. Dat hij juist Zeist koos, is gemakkelijk te begrijpen, nergens lagen zulke mooie kansen en bovendien had hij relaties in Utrecht.

In de Middeleeuwen had op de plaats waar nu onze slotruïne staat, of tenminste ergens in die omgeving, ook een kasteel gestaan. Dit huis behoorde tot de erkende ridderhof steden waarvan in 1536 een lijst werd aangelegd, die later nog enkele keren werd aangevuld. Het bezit van een ridderhofstad verleende de eigenaar, als die van adel was en aan nog enkele voorwaarden voldeed, het recht om in de

Ridderschap van Utrecht beschreven te worden. Maar die Middeleeuwse eigenaars hebben nooit de hoge of zelfs de lage of ambachtsheerlijkheid over het gerecht van Zeist bezeten, zij waren geen „heren van Zeist”. Dat wil zeggen dat de schout en andere ambtenaren regelrecht werden benoemd door de souverein, die ook de schepenen koos. Die souverein was eerst de bisschop van Utrecht, dan Karel V en Philips II en tenslotte de Staten van Utrecht. Zeist was niet het enige gerecht in deze omgeving, vlak er bij lagen Cattenbroeck, Stoetwegen en De Breul. Deze waren in leen uitgegeven aan **ambachtsheren**, die schout en verdere ambtenaren benoemden en schepenen kozen en zo het burgerlijk bestuur uitoefenden, zonder dat ze één van allen een adellijk huis in hun gerecht bezaten. Alleen het burgerlijk bestuur, de **lage heerlijkheid** hadden ze, niet de vrije of hoge heerlijkheid.

Van hoge heerlijkheden was juist Utrecht overigens nog al goed voorzien: Amerongen, Zuylestein, Hagestein, Renswoude waren b.v. hoge heerlijkheden. De heer van zo'n hoge heerlijkheid was een klein koninkje: tussen de Staten en zijn onderdanen stond steeds en overal hij. De criminele justitie over het platteland van Utrecht werd uitgeoefend door 4 maarschalken, van Over- en Nederkwartier, Montfoort en Eemland, maar deze heren hadden in een hoge, vrije heerlijkheid niets te zeggen. De heer benoemde een drost (meestal dezelfde persoon als de schout) en koos gerichtslieden (gewoonlijk de schepenen) die het recht hadden vrijwel alle

misdrijven te vonnissen. Zelfs doodvonnissen mochten ze uitspreken en uitvoeren.

In de tijd, toen de belangstelling van Willem Adriaan zich op Zeist begon te richten, bemoeiden de Staten zich juist nogal met de hoge heerlijkheden. In 1676 gaven ze het hoge gerecht van Amerongen ten geschenke aan Godard Adriaan van Reede, die het tot dan toe in pand gehad had en om Prins Willem III te eren, was al in 1674 een hoge heerlijkheid gevormd uit de gerechten van Baarn, Soest, Eembrugge en Eemnes, in verband met de verbouwing van Soestdijk.

Heer van Zeijst

De gegevens over de geschiedenis van Zeist tussen 1641 en 1711 zijn schaars, maar zo veel is in elk geval wel zeker, dat als Willem Adriaan zijn blik laat vallen op deze omgeving, het Middeleeuwse slot niet meer dan een ruïne is en misschien op de fundamenten na zelfs geheel verdwenen. Helaas is juist voor deze eerste aankopen meestal niet na te speuren van wie hij de verschillende landerijen opkoopt, maar hij ziet kans ze in grote hoeveelheden te bemachtigen, geholpen door de abnormale lage prijzen, het gevolg van de oorlog met Frankrijk.

Begin 1677 is Willem Adriaan zo ver dat hij met zijn plannen voor de dag kan komen. De Staten van Utrecht krijgen 22 Januari van dat jaar een request van de heer van Odijk te behandelen, waarin deze meedeelt dat hij „in onderhandelingen (stont) over een considerabele partije van landerijen, gelegen onder 't gerecht van Zeijst". Hij verzocht nu de „hoge en lage jurisdictie van

het gemelde dorp van Zeist en van Driebergen" te mogen kopen.

Volgens goed Nederlands gebruik werd een commissie benoemd om met hem te overleggen en deze heren brachten 15 Febr. rapport uit. Het bleek dat Willem Adriaan van Nassau het volgende wenste:

1e de hoge en lage jurisdictie over Zeist en Driebergen" met de gehuchten daer onder ressorterende", dat zijn dus Cattebroeck, Stoetwegen en De Breul.

2e Verlof „de gevallen ende geruïneerde huysen van Zeyst op de oude fundamenten of elders ter gelegener plaatse" weer op te bouwen.

En 3e De rechten van een ridderhofstad voor dit nieuwe huis. De koopprijs liet hij over aan „de dispositie ende discretie" van de Staten. Al 20 Januari was de secretaris van de Staten, mr. Jonathan van Luchtenberg verschenen in de vergadering van de Ridderchap. Hij had een brief ontvangen van de Prins, waarin Z.H. hem verzocht Odijk zo veel mogelijk behulpzaam te zijn bij zijn onderneming. De edelen besloten dan ook dadelijk alle wenssen van Willem Adriaan te vervullen „ten respecte" van deze aanbeveling en „ten aansien van de illustre qualiteyten en de hoge merites van welgemelten heer van Odijk". Kopen was niet nodig, het moest hem „voor een donatijff worden gedefereert".

Dit was plus royaliste que le roi, de 29e Januari was er bericht binnen dat de heer van Odijk het cadeau had „geëxcuseert", hij wilde liever kopen.

De Vroedschap van Utrecht ging wat dieper op de zaak in. Zij rea-

liseerde zich dat in de onmiddellijke omgeving van Zeist nog twee ridderhofsteden lagen, beiden ook zonder ambachtsheerlijkheid: Blikkenburg en Kersbergen. Voor Kersbergen sprong de Vroedschap in de bres, deze ridderhofstad moest buiten de nieuwe hoge heerlijkheid blijven. Vrouwe van Kersbergen was Nicolaa van Baesen, weduwe van Coenraad Borre van Amerongen en haar zoons hadden nogal relaties met de stad Utrecht. Eén werd in 1680 Raad in de Vroedschap, een andere in 1678 tot hoofdschout van Utrecht benoemd.

Verder wenste de Vroedschap dat vrij zou blijven het „geheele district stadwaerts gelegen, beginnende van de gemeene ende Heerenweg tusschen den toom ofte kercke van Zeyst ende de riddermatige huysinge Karsbergen”. Ook het gerecht van Rijsenburg moest uitgezonderd en „bergwaerts het gerechte van den Hove Provinciaal”. De nieuwe Heer van Zeist kreeg geen collatierecht en mocht geen willekeurige belastingen gaan heffen van zijn onderdanen, alleen de door de Staten vastgestelde. Verder moest hij zich natuurlijk regelen naar alle besluiten van de Staten, het platteland betreffende.

Erg verrukt lijkt de Vroedschap niet, maar ja... de voorspraak van de Prins...! en dan doet het curieus aan in een brief van de Vrouwe van Amerongen te lezen: „Sijn Hoocheyt... quam me te spreekte van den heer van Oodyck (en zei er tegen te zijn) in sulcken kleijne provinti alles soo tot hooge sjurydixie te maecken”. Hij had alleen de ambachtsheerlijkheid bedoeld. In elk geval dachten de Staten dat ze Zijne Hoogheid een genoegen de-

den, door 28 Febr. 1677 de hoge en lage heerlijkheid van Zeist en Driebergen te verkopen aan Willem Adriaan van Nassau voor f 5000,— met vergunning het slot te herbouwen dat evenals het vorige een erkende ridderhofstad zou zijn.

Grenzen der heerlijkheid

De grenzen van de heerlijkheid werden als volgt vastgesteld: „van den Dolder bij de Vuursche Steeg, langs de oude limytscheiding tot de Clomp, boven de „Blauwe Schorteldoeck”, langs de Croostweg tot de Bresbeeck ende van daer met een rechte linie voorbij den huysen van Carsbergen tot op de Waterige Weg toe. Ende soo voorts voorbij Blickenburgh ende Wolperhorst tot aen den Crommen Rijn”. Verder „volgens d'oude Limietscheydinge naar Driebergen ende soo vervolgens dezelve limietscheydinge heywaerts op ende om tot aan den voorsz. Dolder toe”. Nadrukkelijk uitgezonderd bleven, behalve Kersbergen de „Gerechtsplaats van den Hove Provinciael met 20 roeden in 't rond mitsgaeters de wegen uyt de groote Amersfoortsche wegh derwaerts tot derselven Gerechte streckende”. Ook „het verdere gedeelte van het voorsz. district stadwaerts” en de Kromme Rijn zelf behoorden niet tot de Hoge Heerlijkheid en op verzoek van de bang geworden heer van Rijsenburg werd nadrukkelijk bepaald dat ook deze ambachtsheerlijkheid niets met Driebergen of Zeist te maken zou hebben.

Volgens een Duitse memorie van plm. 1768 was het oude slot, of liever de „Grundherrlichkeit” daarvan, in 1610 verkocht aan een van Oostrum. Erg duidelijk is dit

niet, maar waarschijnlijk was het oude slot in 1610 al een ruïne en wordt met „Grundherrlichkeit” bedoeld het perceel waarop het gestaan had en het recht daarop een ridderhofstad te bouwen. Naar alle waarschijnlijkheid heeft Willem Adriaan heel wat grond, ook die waarop het oude slot gestaan had, gekocht van Johan Gerard van Oostrum, heer van Moersbergen, die ook de grondheerlijkheid van de Zeister straat bezat en ambachtsheer van Cattenbroeck was. Uit de verkoopacte van 18 December 1745 waarbij Willem Adriaan's gelijknamige kleinzoon Zeist verkoopt aan Cornelis Schellinger, blijkt de omvang van de bezittingen. In het dorp bezat hij „28 soo huysingen als camers, verder verschillende hofsteden, zoals de „Preekstoel” met 10 morgen land en, soms heel uitgestrekte, naamloze. Eén „tusschen de Griffensteynse gemeene wegh en de Coppeldijk is 69½ morgen groot en een andere, onder Stoetwegen, met als enige thuis te brengen grens de „Blikkenburgse Vaart” telt 78 morgen. Gewoonlijk worden als grenzen opgegeven: „ten Noorden Dirk Haasbergen, ten Zuiden de erven van de heer Vroedschap Boudaan...” enz. enz. namen, die ons niets zeggen.

Alles bij elkaar werd er in 1745, 374 morgen verkocht en dit is vrijwel geheel door Willem Adriaan verzameld, gedeeltelijk nog na de koop van de hoge heerlijkheid, maar dat waren maar brokjes. Op het Raadhuis van Zeist bevinden zich verschillende koopacten en afschriften uit de jaren 1681—1699. Zo kocht de heer van Zeist bijv. 22 Maart 1681 van de „ontvanger der ge-

benificeerde goederen” plm. 20 morgen, gelegen tusschen de Kerkweg en het „land van de heer van Moersbergen, ten Z.O. de heer van Blickenborg, ten Z.W. de Waterige Weg”.

Bouw van nieuw Slot

En dan verrees in deze jaren het nieuwe slot, hier laten de bronnen ons volkomen in de steek, het is en blijft een mysterie wie de bouwmeester geweest is. Met enthousiasme hield Willem Adriaan zich bezig met de aanleg van de tuinen en de kunstenaar die deze ontwierp, is wel bekend. Dat was niemand minder dan Daniël Marot, de uitgeweken Hugenooot, die geïnspireerd door Versailles, ook de tuinen van het Loo aanlegde. Achter en voor park en huis werden de „sterrenbossen” aangelegd, in de acte van 1745 is sprake van „het groote midde starrenbosch vóór het Huys te Zeyst”, dat zich uitstreckte van het Rondeel van 't dorp Zeyst... tot aan de Piramide heywaarts op”. In dit bos bevonden zich „laanen, waters, eycke en andere wallen”, een daghuurderswoning, een yskelder en een schaphenhok.

Verschillende gravures tonen iets van de uitgestrektheid en de schoonheid van deze zeer bewonderde tuinen.

Voor de „waterwerken” (fonteynen) waren beroemd en verder wordt in de koopacte van 1745 gesproken van allerlei tuinbeelden, die in Barok-parken thuis hoorden. Er is sprake van de „twee groote marmore beelden, agter 't huis en de grasparterres”, van vier beelden bij de watervallen en van nog andere.

Vóór het slot, waar nu het Broeder- en Zusterplein te vinden

zijn, lagen weilanden, waarin duiventillen stonden. Uit de resolutie van de Staten van 28 Febr. 1677 zouden we geneigd zijn te besluiten dat Willem Adriaan ook de ambachtsheerlijkheid van de „gehuchten” Cattenbroeck, Stoetwegen en De Breul, kreeg. Misschien heeft hij geprobeerd die te verkrijgen, maar dat plan is dan niet doorgestaan, want Johan Gerard van Oostrum, heer van Moersbergen en Cattenbroeck, droeg dit laatste gerecht 2 Mei 1682 over aan mr Johan Peters en Stoetwegen bleef in het bezit van de familie Hamel, waaruit het in de 18e eeuw zou vererven op Mr Ferdinand Uittewaal. „Maar de „gehuchten” resorteerden wel onder de Hoge Heerlijkheid, zoals bijv. blijkt uit de grensscheiding tussen Zeist en Driebergen van 1768, waarbij bepaald wordt dat De Breul, Cattenbroeck en Stoetwegen tot Zeist zullen behoren. Van diezelfde Johan Gerard van Oostrum van Moersbergen kocht de heer van Zeist 17 Juli 1680 de grondheerlijkheid van de Zeisterstraat, zoals uitvoerig is uiteengezet door prof. dr de Monté Verloren in zijn (uitgegeven) lezing van 20 Mei 1953, waarin ook de preciese opgave voorkomt van de 28 huizen, aan de Dorpsstraat gelegen. De Zeisterstraat was schijnbaar nogal belast en zou in publieke veiling gebracht worden, maar de heren van Moersbergen en Odijk hadden tevoren een overeenkomst gesloten, die op het Raadhuis bewaard wordt. Hierin werd bepaald, dat Willem Adriaan onder alle omstandigheden in het bezit zou komen, zijn afgevaardigde zou dus door blijven bidden, maar hij behoefde niet meer te betalen dan f 16.000,—. Bij de veiling was vooral een kanunnik

van Oud-Munster zijn rivaal, maar tenslotte kreeg de vertegenwoordiger van de heer van Zeist, de grondheerlijkheid voor f 16.300, waarbij dan nog de 40e penning kwam, ten bedrage van f 332,10. Tezamen dus f 16.632,10, de heren hadden niet slecht geschat.

Graaf van Nassau

Behalve het onaantastbare Kersbergen en Rijsenburg lag er nog een enclave in de hoge heerlijkheid: de Ridderhofstad Blickenburg. Bij de verkoop door de Staten in 1677 was er 'n request binnengekomen van Filips Jacob van Spangen, heer van Spangen en Nieuwkoop, waarin verzocht werd Blickenburg met de bijbehorende 29 morgen land niet onder de jurisdictie van Zeist te doen vallen. De Staten waren gedeeltelijk op het verzoek ingegaan, niet de 29 morgen, maar wel de Ridderhofstad zelf „met desselfs grachten, cingels, tuynhoven, leggend in sijn binnen ende buytengrachten”, werd uit de nieuwe heerlijkheid gelicht.

Deze Filips Jacob van Spangen was niet de bezitter van Blickenburg, alleen een neef van de eigenaar, Sweder Willem van Brakel, die geestelijke ergens in 't Kleefse was. De enclave was Willem Adriaan een doorn in het oog (vooral met het oog op de jacht waarschijnlijk) en 22 Januari 1681 was hij zo ver dat hij weer bij de Staten kon aankloppen. Hij memoreert in een request wat de heer van Spangen „sustinerende gerechtigd te wesen, tot de Ridderhofstad Blickenburg” in 1677 bereikt had. Inmiddels is Sweder Willem van Brakel gestorven en de nieuwe eigenaar is niet de heer van Spangen, maar de heer van Schoonderbeek „vol-

gens transactie metter here van Spangen ende verdere geïnteresseerden opgericht". Van deze heer van Schoonderbeek, Elbert Assuerus van Voorst, getrouwd de halfzuster van de laatste eigenaar heeft Willem Adriaan de ridderhofstad met alle bijbehorende landerijen gekocht en natuurlijk verzoekt hij nu opheffing van het besluit van 1677. 17 Februari staan de Staten zijn verzoek toe, ook Blikkenburg zal voortaan vallen onder de hoge en lage jurisdictie van Zeist. Toch wordt W. A. er pas 17 Aug. 1687 mee beleend. Willem Adriaan kan tevreden zijn, hij maakt in deze jaren ook carrière in de diplomatie, in 1675 is hij naar Engeland geweest en in 1678 maakt hij deel uit van het gezantschap dat in Nijmegen over vrede met Frankrijk onderhandelt. Hij brengt dan brieven mee van de Prins aan van Beverningk, het hoofd van het gezantschap, over de persoonlijke belangen van Willem III. Er was bijv. even sprake van een hertogdom Limburg voor de Prins. Als hij de Zeisterstraat en Blikkenburg koopt, behoeft hij ook niet meer simpel te tekenen als Willem van Nassau, want sinds 24 April 1679 mag hij zich *graaf* noemen. Keizer Leopold I heeft hem en zijn broers verheven tot graven van het H. R. Rijk en tegelijk hun wapen vastgesteld. Ze mogen het Nassau-wapen voeren, met een middenschild van zilver, waarop een zwarte leeuw. Over dat wapen was al heel wat te doen geweest. Schijnbaar probeerde Willem Adriaan het Nassau- of zelfs Oranje-wapen stilletjes te gaan voeren zonder balk, het teken van bastaardij. Hij rekende waarschijnlijk op de vriendschap van de Prins. Maar

hierin vergiste hij zich dan toch, want 2 Juli 1676 schrijft Willem III kennelijk geërgerd aan raadpensionaris Gaspar Fagel: „U Ed. gelieft uyt mijnen naam aen de heer van Odijck te seggen, dat ick nu nogh immermeer sal leyden, dat hij of de sijne het wapen van Orange ofte Nassau sal dragen sonder een baere daerdeur ofte dat het aan de hoecken gebroocken wert, gelijk alle natuurlijke kinderen 't dragen, 't welck hem eer genoegh is". Met deze boodschap, via Fagel, kon de kleinzoon van Maurits het doen!

Vrolijk, goedhartig mens

Na 1680 ontdekken we de heer van Zeist nogal eens in de mémoires van dagboekschrijvende tijdgenoten. Coenraet Droste, die zijn eigen levensloop in verzen heeft opgetekend, ontmoette hem al in 1676. Droste loopt op een avond over het Buitenhof en vraagt aan de dienstbode van een zieke bekende hoe het met de patiënt gaat. Het blijkt dat er niet veel hoop meer is voor de vriend in kwestie en Droste slaakt een kreet van schrik.

„Toen stond Udijck voor mij, genaecht op dat gerugt. En vraeghde mij, waerom ik had soo hart geroepen. Ik hem, waerom hij sig verborg in donkre stoepen? Dat ik wel denken kon, al seyde hij 't mij niet.

Ik was hem in de weeg, soo dat ik hem verliet."

Maar later worden ze heel goede vrienden. Droste kan geen kwaad van de graaf horen. Ook Constantijn Huygens jr. mag hem nog al, ze tekenen allen hetzelfde beeld: een vrolijk, goedhartig mens, die zich zelden zorgen

maakte en het geld vorstelijk liet rollen.

„Een huys gelijk het sijn, genieten wij noyt meer”, zucht Droste. Voortdurend werden er feesten gegeven waar zwaar werd gespeeld maar ook zwaar geboomd over staatszaken en „men schonk daer altemets thee, chocolaet of wijn. 't Zij dat hij in de herfst hen oesters haelen liet.

En somers soo vergat hij ook de vrugten niet.”

Bij dat spelen ging het soms wonderlijk toe, 21 Oct. 1682 vertelt Willem Adriaan zelf iets, wat hem toch niet zo bijzonder tot eer strekt. Een dame uit de voor-naamste kringen, maar van een niet-schitterende reputatie, mevr. van 's Gravenmoer had hem 10 gouden ducaten afhandig gemaakt om er haar speelschulden mee te betalen. Toen terugbetaling uitbleef, begaf de heer van Zeist zich naar haar kamers (in Londen) en pakte haar zilveren toiletartikelen mee.

Enfin, deze manier van leven kon doorgaan, want de geldklopperij in Zeeland ging ook op dezelfde voet door. Soms kreeg de Prins er genoeg van, maar tot een stellig verbod kwam het niet.

Wel verkoelde langzamerhand de verhouding, vooral na 1688, toen Willem III ook koning van Engeland was. Kort na de landing verschijnt een Nederlands gezantschap en de Prins had verlangd dat Willem Adriaan hier deel van zou uitmaken. Maar eigenlijk is Z. H. dan toch al niet bijzonder tevreden, al in Aug. 1688 is hij bang dat de Zeeuwse schepen voor de overtocht niet op tijd zullen zijn en even voor de overkomst van Willem Adriaan en de andere heren, zijn er nog moeilijkheden met de Zeeuwen en

Willem III valt uit: „de heer van Odijck hoorde die wat beter te kunnen stieren”. Eenmaal in Engeland, raakte de heer van Zeist nog veel meer uit de gunst. Zelf schreef hij dit toe aan machinaties van de leider van het gezantschap, de Utrechtse heer van Dijkveld. Hij moet het aanzien dat er gestrooid wordt met Engelse titels, allerlei lieden uit de omgeving van nu koning Willem III worden lord zo en zo — hij alleen krijgt niets. Hij zit 's avonds tot over 12 uur bij secretaris Huygens, die zich ook achteruit gezet voelt en samen beklagen ze zich. Hij kijkt geërgerd rond, hij heeft een half uur moeten wachten vóór hij tot de koning toegelaten werd. Is dit een hof? Niet half zwierig genoeg — de verzuiching breekt los: „ick wouw dat ick al weder thuys was”. Waarschijnlijk vindt Willem III dat hij al genoeg heeft, als hij in Zeeland zijn gang kan gaan.

Toch maakt hij juist in deze jaren de sympathiekste indruk. Een geheimzinnige Fransman, monsieur de B..., die hem gekend heeft, constateert dat „il avoit de l'esprit pour toute sa famille...” hij durft nu ook wel eens eigen wegen gaan, maar het gevolg is dat het klachten over hem regent. Generaals en staatslieden klagen over de koppigheid van de Zeeuwen die hun aandeel in geld en schepen niet leveren en in Zeeland had Willem Adriaan nu eenmaal zo al niet alles, dan toch veel te zeggen, in elk geval behoorde hij te zorgen dat alles er liep.

Dit alles neemt niet weg, dat hij wel op het Loo verschijnt, als Willem III in de Nederlanden is en dat hij voortdurend hoopt op een ambassade.

Deze wens wordt in 1698 vervuld. Eindelijk is de vrede gesloten tussen Frankrijk en de rest van Europa, een vrede die maar 5 jaar zal duren en de heer van Odijk wordt door de Staten-Generaal afgevaardigd om Lodewijk XIV te complimenteren. Geen slechte keus: hij was juist de man om Parijs, dat hij 40 jaar geleden zo smadelijk had moeten verlaten, door een schitterend optreden te imponeren. Zijn uitzonderlijke geest zal hier wel tot zijn recht gekomen zijn en als hij bezig was met staatszaken, „was hij niet meer dezelfde persoon” volgens monsieur de B.... Deze heer vertelt ons ook iets over de leefwijze van de heer van Zeist, die volgens hem getuigenis aflegde van de wanorde van diens geest; zo stond hij gewoonlijk pas op als de rest van 't mensdom weer bijna naar bed ging.

Ambten en gasten te Zeist

Natuurlijk bleef er voor Zeist niet veel tijd over, veel te besturen was er ook niet en veel geld bracht de heerlijkheid niet op. De voornaamste bemoeiingen van de Heer zullen wel bestaan hebben in het benoemen van drost, schout en andere ambtenaren en het kiezen van de schepenen. Soms was de drost tegelijk schout, maar ook werd wel de functie van schout van Zeist gecombineerd met die van Cattenbroeck. Zo was het bijv. tussen 1655 en 1720 met Joan Wingelaar en Louis van Haye. Secretaris was van 1663—1714 Paulus van Drakenborch. Verdere ambtenaren waren bijv. de gade-meester en de gerechtsbode. Dit zelfde natuurlijk ook in Driebergen. Dikwijls werden verschillende postjes verenigd, in 1745 bij de verkoop aan Cornelis

Schellinger, was de secretaris ook bode, koster en voorzanger, zowel in Zeist als in Driebergen. Schout en secretaris betaalden een jaarlijkse vergoeding aan de Heer en behielden en deelden de opbrengst van boeten, geregelde stukken enz. In 1769 moest de schout f 250,— per jaar betalen en de secretaris f 60,—.

Willem Adriaan beschouwde het huis natuurlijk als zomerverblijf en als posthuis tussen Den Haag en het Loo. Nog in 1771 wordt in een huurcontract gesproken van de „Koningscamer”, waarschijnlijk heeft Willem III hier wel gelogeed. En dan zeker de tuinen bewonderd! Want dat moesten alle bezoekers doen. Huygens vertelt hoe hij eens met de heer van Zeist naar diens bezittingen gereden was en „noch in den donker” een deel van de tuinen moest zien. Ze kwamen zelfs een dag te laat in Den Haag omdat de gastheer „soo talmde... met mij door zijn plantagie te slepen”. Het was er overigens goed, Huygens die het goede der aarde wist te waarderen, verklaart „seer lekkere snoeck en water-vis” gegeten te hebben op het Huis van Zeist.

Zo nu en dan zagen ook de Zeistenaren iets vande glorie en de schittering, die hun heer in Den Haag om zich verspreidde. Bijvoorbeeld 26 Mei 1692, toen de oudste dochter van Willem Adriaan, Elisabeth Wilhelmina, trouwde met haar neef Maurits Louis van Nassau, heer van de Leck en Beverweerd.

Uit de Staten van Zeeland

In 1701 stierf Willem III en nu blijkt dat Willem Adriaan, al mocht hij dan een beetje uit de gunst geraakt zijn, toch leefde hij

bij de gratie van de koning. Uiteraard was hij in Zeeland niet zeer populair, dat wist hij zelf maar al te goed en hij had dan ook niet nagelaten maatregelen te nemen. Al in 1674 en nog eens in 1676 had hij de Staten van Zeeland laten besluiten, dat als de Prins overleed, hij als plaatsvervanger van de eerste edele op precies dezelfde manier in de Staten zou blijven, maar dit papiertje hielp hem niet veel.

Nog 2 jaar duldden de Zeeuwen zijn regime, maar hij kreeg hoe langer hoe meer vijanden in de Staten. 13 Maart 1704 viel de klap, de oude resoluties werden ingetrokken, er was geen eerste edele meer, er zou ook geen tegenwoordiger meer zijn. De beslissing werd naar de Staten-Generaal gezonden, waar de heer van Zeist juist zelf presideerde. Toevallig of geraffineerd? De 26e Maart leidde hij nog de vergadering, de 27e nam een ander het over.

Nog anderhalf jaar leidde hij het leven van een ambteloos burger. Ook nu zag hij kans zijn goed humeur te bewaren, maar financieel was het natuurlijk een strop.

Dood van Willem Adriaan

21 Sept. 1705 komt er een einde aan dit roerige leven. Hij is drie weken ziek geweest, vertelt een memorie, waarschijnlijk van een secretaris: „tot het laatste van zijn Eds leven bij zijn volle verstant en spraack”, tot hij „sijn ziel aan zijn Schepper en Zaligmaker (heeft) opgeoffert.

Een kamerdienaar, van top tot teen in het zwart gekleed, rijdt in een eveneens zwarte koets door Den Haag, om alle bekenden het sterfgeval mede te delen, „met daarbij te seggen, dat men geen

visites soude afwagten”. Daar het juist de dag is dat de Engelse post vertrekt, moeten er haastig brieven gestuurd worden aan alle Engelse relaties, terwijl er Franse en Nederlandse afgaan naar vele personen onder wie de koning van Pruisen en de Prins van Oranje. Ook naar Zeist komt het bericht, met opdracht aan drost Damhof er voor te zorgen, dat in de heerlijkheden de klokken worden geluid. Wat dan ook gebeurt — zes weken lang verkondigen de klokken van Zeist en Driebergen twee keer per dag aan de inwoners dat de vrijheer overleden is.

Zaterdag 26 Sept. vindt de begrafenis plaats te Ouderkerk, waar ook gravin Elisabeth, Willem Adriaan's vrouw, die 12 Dec. 1698 gestorven is begraven ligt. In tegenstelling met de drukte die van de rouw gemaakt wordt (in 't huis in den Haag worden bijv. verschillende kamers met zwart laken behangen en het hele personeel wordt van rouwkleren voorzien) heeft de begrafenis vrijwel in stilte plaats. Een schip brengt het lichaam in de nacht naar Ouderkerk, de drie zoons en een paar vrienden volgen in een jacht van de Raad van State. Vroeg in de middag zijn ze in de buurt van het dorp, waar ze blijven wachten tot 's avonds 10 uur. Dan wordt onder klokgelui, het lichaam naar de kerk gebracht, naar de grafkelder in het koor. De stoet wordt belicht door 24 flambouwen. De drie zoons, een paar vrienden, een secretaris, de predikant van Ouderkerk en de kapitein van het jacht, ziedaar de hele stoet. Gesproken wordt er schijnbaar niets, het rouwkleed wordt aan de dominee en de se-

cretaris gegeven, om het aan de armen uit te delen, de deelnemers gaan dadelijk terug naar hun schip en varen aanstonds weer af.

Het verwondert ons niet te horen dat de erfenis tegenviel. De oudste zoon Lodewijk Adriaan van Nassau, volgde op als heer van

Zeist en met hem zet de periode van het verval in, die tenslotte zijn zoon, weer Willem Adriaan noodzaakt, de diep onder de schulden stekende hoge heerlijkheid met alle bezittingen in 1745 te verkopen aan de Amsterdamse koopman Cornelis Schellinger.

